

KRZYSZTOF A. SITNIK OFM – KRAKÓW

**KSIĘGOZBIÓR KONWENTU WE LWOWIE
ODZWIERCIEDLENIEM ZAINTERESOWAŃ
INTELEKTUALNYCH BERNARDYNÓW LWOWSKICH
II POŁ. XV – XVIII WIEKU**

W jednej z publikacji ks. Kamil Kantak zwrócił uwagę na istniejący paralelizm między czasem sprowadzenia do Polski Zakonu Braci Mniejszych obserwantów (1453), popularnie nazywanych bernardynami, a okresem rozpowszechnienia w naszym kraju druku¹. Zbieżność obu wydarzeń nie pozostała bez znaczenia dla gromadzenia większych, czy mniejszych księgozbiorów przez poszczególne bernardyńskie konwenty niemal od początku ich fundacji². Przykładem niech będzie darowizna profesora Andrzej Grzymała dla krakowskich „braci od św. Bernardyna”. Otrzymali oni rękopis biblijny *Concordantiae numerales* jeszcze za pobytu Jana Kapistrana³. Przede wszystkim w głównych klasztorach bernardyńskich (np. w Krakowie, Lwowie, Poznaniu, Kalwarii Zebrzydowskiej) powstawały

¹ K. Kantak, *Życie wewnętrzne bernardynów w dobie przedreformacyjnej*, „Przegląd Teologiczny” (dalej PT), 10 (1929) s. 339.

² A. W. Pabian, *Inwentarz biblioteki bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej z 1617 roku*, „Przegląd Kalwaryjski”, 7 (2002), s. 208; t e n ż e, *Książka rękopiśmienna w środowisku bernardyńskim do połowy XVI wieku. Zarys problematyki księgoznawczej*, w: *Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi. Książka rękopiśmienna XV-XVII w.*, red. B. Biełkowska, Warszawa 1980, s. 91-103.

³ E. Lenart, *Przedtrydenckie rękopisy liturgiczne w Bibliotece Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej ABMK), 48 (1984), s. 143. Prawdopodobnie na terenie krakowskiego klasztoru bernardynów na Stradomiu działała pierwsza oficyna wydawnicza w Polsce wędrownego drukarza z Bawarii, Kaspra Straubego. Przypuszcza się, że właśnie w niej zostały wytłoczone nakładem krakowskich bernardynów w 1473 r. *Almanach na rok następny* oraz w 1475 r. dzieło Franciszka de Platea *Opus restitutionum*. W. Wydra, *Władysław z Gielniowa. Z dziejów średniowiecznej poezji polskiej*, Poznań 1992, s. 13; W. Szelińska, *Drukarnstwo krakowskie*, Kraków 1974, s. 9.

z biegiem czasu imponujące księgozbiory⁴. Służyły one zakonnikom w znacznym stopniu do realizacji postawionych sobie celów, a ich zawartość wyraźnie wskazuje na zainteresowania intelektualne bernardynów.

1. Biblioteka klasztorna

Klasztor i kościół pod wezwaniem św. Bernardyna ze Sieny i Andrzeja Apostoła we Lwowie należał do jednych z najstarszych bernardyńskich fundacji (1460)⁵. Odnaczał się w prowincji wysoką rangą będąc siedzibą zarządów prowincji, ośrodkiem misyjnym, a zarazem formacji i kształcenia zakonników. Z tego względu książki były tam konieczne zarówno w życiu wewnętrznym społeczności klasztornej, jak i w szeroko rozumianej działalności zewnętrznej. Do ciągłego pomnażania istniejącego niemal od początku fundacji w konwencie lwowskim księgozbioru niewątpliwie przyczyniła się reforma życia zakonnego i studiów po soborze trydenckim. Zawierał on dzieła z bardzo różnych dziedzin nauki. Pomimo braku egzekucji ustawy o centralizacji książek potrzebnych studiującym klerykom, uchwalonej na kapitule w Kazimierzu Biskupim w 1594 roku, dominowały pozycje z zakresu teologii, filozofii i ascetyki⁶. Rozwojowi działalności duszpasterskiej pomagały prace przede wszystkim z zakresu bibliistyki i kaznodziejstwa. Prowadzenie klasztornej infirmerii oraz apteki, z których korzystali zarówno zakonnicy lwowscy, jak i przybywający do nich na leczenie bracia z innych konwentów, a także osoby świeckie, wymagało fachowej obsługi. Stąd pojawił się znaczny zasób książek z zakresu medycyny.

Osobnym księgozbiorem mogli dysponować, za pozwoleniem prowincjała, jedynie niektórzy zakonnicy ze względu na charakter wykonywanych w klasztorze funkcji. Prywatny zbiór książek po śmierci zakonnika przechodził do biblioteki klasztornej. Kapituła prowincjalna, która odbyła się w Warcie w 1599 roku, wręcz zabraniała przywłaszczania książek do celów prywatnych⁷. Oddzielne

⁴ J. Kłoczowski, *Zakony męskie w Polsce XVI-XVIII w.*, w: *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Kraków 1969, s. 690; K a n t a k, *Życie wewnętrzne bernardynów*, s. 339.

⁵ H. E. Wyc z a w s k i, *Lwów*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H. E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 193-197.

⁶ W. F. Murawiec, *Bernardyni warszawscy. Dzieje klasztoru św. Anny w Warszawie 1454-1864*, Kraków 1973, s. 103; K. K a n t a k, *Bernardyni polscy 1573-1932*, t. 2, Lwów 1933, s. 300, Archiwum Generalne Zakonu Braci Mniejszych w Rzymie, rkp. C 41, *Chronicon provinciae Russiae Immaculatae Conceptionis in Regno Polonia, auctore pater Bernardino Kaliski anno 1647, transcriptio facta pater Ferdinandus Kaizer, provinciae S. Joanni Capistrani, Budapestini 1888*, k. 17-17v; Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie (dalej: APBK) rkp. XXIII-1, *Acta seu monumenta diversa ex duobus vetustissimis protocollis conventus istius Samboriensis ad Beatissimam Virginem Mariam in coelum Assumptam ordinis Minorum, 1471-1941*, s. 19.

⁷ W. F. Murawiec, *Księgozbiory krakowskie Zakonu Braci Mniejszych – bernardynów i reformatów – w świetle not proveniencyjnych w XVI-XVIII w.*, „Folia Historica Cracoviensia”, 2 (1994), s. 42, 45; K a n t a k, *Życie wewnętrzne bernardynów*, s. 340.

księgozbiory w lwowskim klasztorze bernardynów, według inwentarza z 1757 roku, były umieszczone w trzech celach przeznaczonych dla lektorów teologii i w czwartej dla lektora filozofii. Zawierały kolejno 120, 88, 96 oraz 44 woluminy⁸. Nad kolejnym, usytuowanym w aptece klasztornej, czuwał infirmarz lub aptekarz. Znajdowało się w nim, jak podaje regestr z 1643 roku, około 28 pozycji z zakresu medycyny różnych autorów⁹. Również w refektarzu klasztornym mieścił się podręczny księgozbiór. Pozycje w nim umieszczone służyły zakonnikom do czytania podczas posiłku. Znajdowały się tam między innymi Reguła Franciszka z Asyżu drukowana i rękopiśmienna, Statuty prowincji, Kazania ks. Jakuba Filipowicza oraz Roczne dzieje kościelne Cezarego Baroniusza¹⁰.

Bernardyni lwowscy usytuowali główny księgozbiór w klasztorze, według zaleceń uchwalonych na kapitule prowincjalnej w Kalwarii Zebrzydowskiej w 1623 roku, w specjalnie przygotowanym do tego celu obszernym pomieszczeniu (libraria)¹¹. Opiekę nad biblioteką sprawował kaznodzieja¹². Funkcję tę spełniał w lwowskim klasztorze między innymi św. Jan z Dukli¹³. Przez szereg wieków bernardyni prawdopodobnie nie wprowadzili osobnego stanowiska bibliotekarza, a częste zmiany kaznodziejów-bibliotekarzy ujemnie wpływały na dbałość o klasztorną ksiąźnicę¹⁴. Gwardian, co zasygnalizowała wspomniana kapituła kalwaryjska, odpowiadał za ilościowy rozkwit księgozbioru. Przykładowo w prowincji ruskiej, obejmującej terytorialnie i administracyjnie klasztor lwowski, na każde tysiąc złotych jałmużny przełożony konwentu winien był przynajmniej

⁸ APBK rkps XXII-k-4, *Elenchus librorum bibliothecae conventus custodialis Leopoliensi ad S. Andream Apostolum post seriam revisionem, diligentem expugationem, debito ordine in armariis collocationem sub -- regimine A. R. P. Feliciani Lewicki -- pro tunc custodis et guardiani fideli conscriptus a Patre Fratrem Medardo Staroniewicz concionatore ordinario anno 1757 die 15 Junii*, k. 38-42.

⁹ APBK rkps XXII-j-1, *Regestr xsiąg i inszych sprzętów do apteki konwentu lwowskiego ojców Bernardynów należących za urzędu W. Ojca Custosza Piotra Ceinera rewidowanych die 13 Octobris anno Domini 1643*, k. 42.

¹⁰ APBK rkps XXII-j-2, *Regestra ecclesiae, sacrarii et reliquae onnis supellectilis conventus custodialis Leopoliensis ad S. Andream Apostolum Patrum Bernardinorum sub regimine A. R. Patris Severini Ryszkowski -- pro tunc custodis et guardiani conscripta ad capitulum Sokalii celebrandum anno Domini 1775*, s. 25; rkps XXII-j-3, *Zbiór inwentarzy kościoła i klasztoru Bernardynów we Lwowie, 1785-1920*, s. 42d-42f; rkps XXII-k-4, *Elenchus librorum*, k. 41v.

¹¹ W. F. Mura w i e c, *Reforma potrydencka Zakonu Braci Mniejszych w Polsce (w. XVI-XVIII)*, Kraków 1990, s. 65; A. E. O b r u s n i k, *Bernardyńskie środowisko artystyczne w drugiej połowie XV i na początku XVI wieku*, Kraków 1995, s. 339.

¹² Biblioteka Polskiej Akademii Nauk Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: BOssol), rkp. 1460/II, *akta prowincji ruskiej zakonu bernardynów, 1453-1759*, k. 192.

¹³ H. E. W y c z a w s k i, W. F. M u r a w i e c, *Święty Jan z Dukli (około 1414 – 1484)*, Kalwaria Zebrzydowska 1997, s. 63; K. K a n t a k, *Bernardyni polscy 1453-1572*, t. 1, Lwów 1933, s. 139.

¹⁴ Funkcję bibliotekarzy klasztornych, nominowanych przez prowincjała, ustanowiła kapituła krakowska w 1617 r. Jednak ks. K a n t a k jeszcze w XVIII w. nie mógł doszukać się osoby pełniącej wspomnianą funkcję. M u r a w i e c, *Księgozbiory krakowskie*, s. 42; K a n t a k, *Bernardyni*, t. 1, s. 310-311.

jeden dukat obrócić na księżnicę¹⁵. W większości wybitni, także pod względem intelektualnym, przełożeni lwowscy rozumeli potrzebę powiększania księgozbioru, skoro, jak podał ks. Kamil Kantak, katalog bernardyńskiej księżnicy z 1747 roku wykazywał 3470 tomów umieszczonych w dziewięciu szafach¹⁶. W dziesięć lat później, według Spisu książek sporządzonego przez kaznodzieję lwowskiego, Medarda Staroniewicza (15 czerwca 1757), zasób biblioteki powiększył się do 3886 pozycji, usytuowanych w czternastu szafach¹⁷. Szkoda tylko, że katalog z 1771 roku, podający jedynie 373 tomy, nie został do końca uzupełniony¹⁸.

Zasób lwowskiej biblioteki z pewnością byłby bardziej imponujący, gdyby nie szereg klęsk dziejowych i elementarnych nawiedzających klasztor. W 1509 roku wojewoda wołyński, Bohdan III Ślepy, złupił i spalił klasztor, a wraz z nim bibliotekę¹⁹. Szwedzi, w czasie oblężenia Lwowa w 1704 roku, zabierali księgi z bibliotek, jako u oo. bernardynów²⁰. Po trzecim rozbiórce Polski austriackie władze zaborcze wydały dekret kasacyjny lwowskiego klasztoru 27 stycznia 1785 roku, niedługo potem odwołany. Znajdujące się w bibliotece klasztornej inkunabuły, starodruki i rękopisy zostały wystawione na licytację. Część zbiorów zakonnicy odkupili od prywatnych nabywców, część znalazła się w zbiorach państwowych²¹. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że w I. poł. XIX w. bernardyni wyodrębnili drugi, osobny księgozbiór przeznaczony do użytku lektorów i studentów studium teologicznego mieszczącego się w klasztorze lwowskim²². Kolejne tragiczne dla wspomnianych księgozbiorów wydarzenie miało miejsce w 1946 roku. W myśl układów poczdamskich o repatriacji ludności polskiej z odstąpionych radzieckiej Ukrainie terenów, bernardyni opuścili klasztor lwowski. Począwszy od 1943 roku, w miarę możliwości przewożono bibliotekę konwentu ze Lwowa do Biblioteki Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie. Zbiory zabezpieczył bernardyn Romuald Gustaw²³.

¹⁵ Kantak, *Bernardyni*, t. 2, s. 507-508.

¹⁶ Tamże, t. 2, s. 507.

¹⁷ APBK rkps XXII-k-4, *Elenchus librorum*, k. 2-38.

¹⁸ APBK rkps XXII-k-5, *Catalogus omnium librorum bibliothecae Leopoliensis ordinis M[inorum] S. P. F[rancisci] Observantium anno Domini 1771 die III Maji*, s. 23-51.

¹⁹ Wyczański, *Lwów*, s. 193; *Chwalebny Żywot Oyca Jana z Dukli podług „Memoriale” Joannis de Komorowo (1414-1484)*, oprac. W. F. Murawiec, tłum. K. Żuchowski, „Studia Franciszkańskie” (dalej: SF), 8 (1997) s. 218.

²⁰ J. T. Józefowicz, *Lwów utrapiony in Anno 1704 albo Dyjaryjusz wziętego Lwowa przez króla szwedzkiego Karola XII die 6 mensis Septembris anno 1704*, oprac. P. Borek, Kraków 2003, s. 165.

²¹ K. Grudziński, *Bernardyni, w: Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772-1970*, cz. 3: *Zakon Braci Mniejszych – franciszkanów*, red. J. Bar, Warszawa 1978, s. 21; F. Waligórski, *Kościół i klasztor we Lwowie*, „Strzecha”, 2 (1869) z. 2, s. 51; S. Barącz, *Pamiętnik Zakonu WW. OO. Bernardynów w Polsce*, Lwów 1874, s. 372.

²² APBK rkps XXII-k-5, *Inwentarz książek Studium Teologicznego Bernardynów we Lwowie około r. 1860*, s. 1-14.

²³ H. E. Wyczański, *Gustaw Romuald Michał*, w: *Słownik polskich pisarzy franciszkań-*

W niniejszej pracy dokonałem przeglądu podstawowego zasobu bibliotecznego, istniejącego w Klasztorze oo. Bernardynów we Lwowie do końca XVIII wieku, na podstawie tamtejszych inwentarzy zachowanych w Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie. W rejestrach brak jest jednak pełnego opisu bibliograficznego, stąd zweryfikowałem je i uzupełniłem pozycjami wydanymi do końca tego stulecia, a odnotowanymi w spisach późniejszych²⁴. Omawiany księgozbiór w znacznej mierze odzwierciedla zainteresowania bernardynów lwowskich literaturą z różnorodnych dziedzin naukowych oraz zakres formacji intelektualnej od 2. poł. XV do wieku XVIII.

2. Noty proveniencyjne

Do osób najbardziej zasłużonych w dziele powiększania zasobu Biblioteki oo. Bernardynów we Lwowie należeli sami zakonnicy, co mogłem stwierdzić na podstawie not proveniencyjnych tamtejszego księgozbioru. Odpowiedzialni za stan bibliotek w klasztorach studyjnych byli przede wszystkim prowincjałowie. Stąd często organizowali akcje kupowania książek zarówno w kraju, jak i za granicą. Otrzymywali je również od wielu dobrodziejów.

Systematycznie zaopatrywał bibliotekę lwowską prowincjał Sebastian, pochodzący ze Lwowa (zm. 1561). Jako kaznodzieja w rodzinnym mieście oraz w Wilnie, Warszawie i Krakowie cieszył się dużym uznaniem do tego stopnia, że humanista, biskup krakowski, Piotr Tomicki (1525-1535) kupował książki dla tak wytrawnego oratora. Ponad sześćdziesiąt pozycji, jak stwierdził ks. Kamili Katak, noszących jego nazwisko [Sebastiana Lwowczyka], znajdowało się w lwowskim księgozbiorze²⁵.

Na początku XVIII wieku, prawdopodobnie dzięki prowincjałowi Danielowi Folcikiewiczowi, bernardyni sprowadzili z Rzymu do Lwowa dzieła Jana Dunsza Szkota, wydane przez Karola Franciszka z Varisio oraz książki z zakresu prawa cywilnego²⁶. Lwowską księżnicę pomnożył lektor filozofii i teologii, wielokrotnie prowincjał prowincji ruskiej Wenanty Tyszkowski (zm. 1783)²⁷. Piastując urząd prowincjała brał udział w kapitule generalnej zakonu w Murcji, w Hiszpanii

skich (*Bernardyni, Franciszkanie śląscy, Franciszkanie Konwentualni, Klaryski oraz zgromadzenia III reguły*) (dalej SPPF), red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 166-168.

²⁴ K. A. Sitnik, *Produkcja rękopiśmienna kancelarii Klasztoru oraz Prowincji Ruskiej i Galicyjskiej oo. Bernardynów we Lwowie jako podstawa zbiorów archiwalnych*, ABMK, 78 (2002), s. 188.

²⁵ K. Katak, J. Szablowski, J. Żarnecki, *Kościół i klasztor OO. Bernardynów w Krakowie*, Kraków 1938, s. 33-34; Katak, *Bernardyni*, t. I, s. 241-242; tenże, *Pogląd na zakony żebrzące w Polsce przedrozbiorowej, zwłaszcza na franciszkanów i dominikanów*, PT, 9 (1928), s. 373.

²⁶ BOssol, rkp. 1460/II, *Akta*, k. 454.

²⁷ W. Murawicz, *Tyszkowski Wenanty*, SPPF, s. 502; Barącz, *Pamiętnik*, s. 372.

w 1756 roku. Sprowadził stamtąd do Lwowa czterdzieści trzy książki. Nie były one w najlepszym stanie, skoro wspomniany już bibliotekarz, a zarazem intro-ligator Staroniewicz musiał je oprawiać w następnym roku²⁸. W pięć lat później (1762) po raz kolejny prowincjał ofiarował lwowskiej bibliotece dwadzieścia dwie pozycje zakupione własnym sumptem lub zebrane od dobrodziejów²⁹. Całość księgozbioru Tyszkowskiego cechowała różnorodność dziedzin naukowych. Zawierał on bowiem między innymi dzieła kaznodziejów (L. Bourdaloue), dziejopisarzy kościelnych (S. J. Duńczewski, J. B. Bossuet), nowożytnych filozofów i matematyków (F. Bacon, I. Newton) oraz znaczny zasób ksiąg medycznych³⁰.

Nie tylko prowincjałowie dbali o powiększenie zasobu biblioteki. Gwardian lwowski, Stanisław Bojanecki (1621-1623, 1630-1634) podarował dzieło Piotra z Poznania Komentarze do nauki Jana Dunsza Scota, z przeznaczeniem dla studium prowincji ruskiej³¹. Wiele prac przekazali do biblioteki lwowskiej bernardyńscy pisarze. Przybyły do Krakowa w pierwszych dniach września 1581 roku franciszkański filozof i teolog, wykształcony w Paryżu i Louvain, Włoch z Kalabrii, Hannibal Rosselli ofiarował dziewiąty tom swojego Pymandra na użytek lwowskich kaznodziejów³². Bernardyn Andrzej Kaliski pozostawił w rękopisie pracę z 1646 roku *Compendiosa exercitiorum spiritualium praxis*³³. Lektor teologii Jan Kapistran Kwolek darował, z przeznaczeniem dla kleryków-studentów, polemiczny skrypt o Bogu w Trójcy Osób i o materii i formie sakramentów³⁴. W tym samym celu lektor teologii, Hadrian Seriewicz przekazał wyjaśnienie do trzeciej księgi Sentencji Jana Dunsza Szkota De incarnationis Verbi Divini Mysterio, ukończone 16 maja 1736 roku³⁵. Z kolei wykształcony w Rzymie lektor teologii, kaznodzieja generalny Łukasz Zieliński, pełniąc funkcję magistra lwowskiego nowicjatu w 1748 roku, dał podręcznik metodyczny służący wychowaniu nowicjuszy zatytułowany *Methodus addiscendorum et sciendorum ante sacram professionem seu catechismus noviciatus Leopoliensis S. P. Francisci observantium clericis novitiis*. We lwowskiej bibliotece znajdowało się kilka jego egzemplarzy³⁶. Określany przez rzeczoznawców jako jeden z najlepszych wykładowców filozofii

²⁸ APBK rkps XXII-k-4, *Elenchus librorum*, k. 43v-44.

²⁹ Tamże, k. 43.

³⁰ Tamże, k. 43-44.

³¹ P e t r u s Posnaniensis, *Commentaria in doctrinam J. Duns Scoti*, Wenecja 1626, [obecnie w Bibliotece Bernardynów w Krakowie (dalej: BBerKr)].

³² M u r a w i e c, *Księgozbiory krakowskie*, s. 46.

³³ Obecnie w BBerKr. H. E. W y c z a w s k i, *Kaliski Bernardyn*, SPPF, s. 205; APBK, mps XXII-k-3, *Rękopisy biblioteki oo. Bernardynów we Lwowie około r. 1930*, s. 1.

³⁴ *Liber primus Sententiarum variis disputationibus de Deo uno ac Trino insertus [...] Leopoli 1734* (rkps obecnie w BBerKr). W. M u r a w i e c, *Kwolek Jan Kapistran*, SPPF, s. 267; APBK, mps XXII-k-3, *Rękopisy*, s. 1-2.

³⁵ APBK, mps. XXII-k-3, *Rękopisy*, s. 1.

³⁶ Tamże, s. 8, 9.

i teologii w prowincji ruskiej, Salwator Ignacy Radliński h. Gryf († 1825) pozostawił szereg prac na użytek kaznodziejów, lektorów i studentów. Były to kazania oraz dzieła z zakresu filozofii i teologii³⁷.

Zbiory lwowskiej biblioteki uzupełniali też przypadkowi dobrodziejcy na zasadzie daru lub zapisu testamentalnego. W powiększaniu zasobu bernardyńskiej biblioteki mieli swój udział duchowni diecezjalni, osoby świeckie stanu szlacheckiego i mieszczańskiego. Kanonik lwowski, Jan Opatowski (zm. 1608) w testamencie zapisał klasztorowi we Lwowie prywatny księgozbiór³⁸. Niejaki M. D. Małowicz, lekarz z Brzeżan, przekazał w 1763 roku do bernardyńskiej biblioteki lwowskiej trzynaście książek z zakresu medycyny, w tym dwa dzieła niemieckiego chirurga L. Heistera (zm. 1758)³⁹. Bibliotekarz Staroniewicz zaznaczył w spisie z 1757 roku pięć libri adventiti nieznanym darczyńców⁴⁰, między innymi Akta publiczne do interesu Ordynacji Ostrogskiej należące, [1618-1754]⁴¹. Do bliżej nicokreślonych ofiarodawców należał niejaki Mateusz, który zakupił dla lwowskiej biblioteki rękopis Hystorya Magelleny roku 1769-tego w pierwszych dniach lipca nabyta i kosztuje dwanaście złotych polskich, na które dla pewniejszej wiadomości podpisuje się⁴².

Z konwenką biblioteką we Lwowie było ściśle związane skryptorium, funkcjonujące niemal od pierwszych lat istnienia klasztoru. W rękopisy liturgiczne, pochodzące zarówno z lwowskiego, jak i starszego skryptorium krakowskiego, bernardyńscy iluminatorzy i skrybowie zaopatrywali nie tylko swoje, ale i okoliczne klasztory. Księgi chóralne wywodziły się z jednej szkoły miniaturzystów bernardyńskich doby XV i XVI wieku⁴³. Znajdujące się obecnie w Bibliotece

³⁷ *Homilie na niedziele i święta całego roku; Kazania na niedzielę. Od piątej niedzieli po Zielonych Świątkach aż do Adventu; Homilie na niedziele roku całego i święta; Institutiones physicae generalis ad ductum tum rationis, tum experientiae traditae ...* [1783]; *Geologia physicae particularis* [około 1786]; *Historia naturalis physicae particularis ...* [około 1786]; *Botanika* [około 1786]; *Zoologia - - de regno animali* [1786]; *Institutiones philosophiae eclecticae ad ductum tum rationis, tum experientiae* [1780]; *Institutiones metaphysicae* [około 1780]; *Theologia universa* [około 1790] (rkps obecnie w BBerKr). K. Grudziński, *Radliński Salwator*, SPPF, s. 403-404; APBK mps. XXII-k-3, *Rękopisy*, s. 3, 6, 11, 13-14.

³⁸ Kantak, *Bernardyni*, t. 2, s. 301; Barącz, *Pamiętnik*, s. 372; APBK, rkp. RGP-b-2, *Laconicum novellae Provinciae Russiae titulo Immaculatae Conceptionis B. V. M. insignitae aliquorve eiusdem locorum et conventuum myrrhothecium seraphico Fratrum Minorum Regularis Observantiae ordini mellificans collectum fratre Bernardino Kaliski - - compilatum Leopoli ad S. Andream Apostolum die 17 Aprilis anno Domini 1647, 1460-1667*, s. 19.

³⁹ APBK, rkps XXII-k-4, *Elenchus librorum*, k. 46v.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Staroniewicz podał zmieniony tytuł: *Uwagi w sprawie Ordynacji Ostrowskiej*. Por. Sitnik, *Produkcja rękopiśmienna kancelarii*, s. 184.

⁴² APBK, mps XXII-k-3, *Rękopisy*, s. 4.

⁴³ Lenart, *Przedrydenkie rękopisy*, s. 140, 145, 148; Kantak, *Życie wewnętrzne bernardynów*, s. 317; tenże, *Dzieje krakowskich bernardynów*, w: K. Kantak, J. Szablowski, J. Żarnecki, *Kościół i klasztor OO. Bernardynów w Krakowie*, Kraków 1938, s. 26-27.

oo. Bernardynów w Krakowie księgi liturgiczne proveniencji Biblioteki oo. Bernardynów we Lwowie można podzielić na księgi zawierające teksty mszalne (graduály) oraz służące do sprawowania liturgicznej modlitwy godzin kanonicznych (psalterium, antiphonarium). Pierwszą grupę reprezentują Graduale: nieznanego skryptora z 2. poł. XV wieku; następne dwa, będące dziełem skryptora i illuminatora, brata zakonnego Józefa z Tyśmienicy (zm. 1543) pochodzące z tego samego 1535 roku oraz jeden tegoż illuminatora, jednak nieznanego skryptora, z 1. poł. XVI wieku⁴⁴. Kolejne księgi chóralne to dwa rękopisy z 1479 i 1480 roku Psalteria skryptora i illuminatora Bernardyna z Żarnowca (zm. 1482) oraz jeden, z 1517 roku dzieło illuminatorów pochodzących ze szkoły tegoż Bernardyna. Nie jest znany jednak skryptor⁴⁵. Z tego samego środowiska illuminatorskiego pochodzi Antiphonarium z około 1500 roku oraz nieco starsze z 1560 roku, skryptora i illuminatora Rafała ze Stawiszyna⁴⁶.

Zasygnalizowany temat not proveniencyjnych księgozbioru lwowskiego bernardynów jest niezmiernie interesujący. Na jego podstawie można bowiem uzyskać wiele cennych informacji nie tylko o samej klasztornej bibliotece we Lwowie, ale i o tych wszystkich, którzy starali się zapewnić jej ustawiczny rozwój oraz o tych, którzy z niej korzystali.

3. Zawartość treściowa według tradycyjnych działów

Na podstawie zachowanych inwentarzy księgozbioru Biblioteki oo. Bernardynów we Lwowie wyodrębniłem jego główne działy: Biblia, konkordancje, komentarze biblijne; ojcowie Kościoła, doktorzy i pisarze kościelni; kaznodziejstwo; teologia scholastyczna, moralna, pozytywno-kontrowersyjna; prawo kanoniczne i cywilne; dziejopisarstwo kościelne i powszechne; monastica, reguły zakonne; piśmiennictwo ascetyczne i mistyczne; filozofia; matematyka i nauki przyrodnicze; humanistyka oraz medycyna. Bibliotekarz zakonny tworzył je według zawartości treściowej zasobu bibliotecznego.

3.1. Biblia, konkordancje, komentarze biblijne

Regestry lwowskiej biblioteki świadczą o wielości posiadanych przez bernardynów wydań Biblii. Jedną z najstarszych była edycja kolońska z 1530 roku zatytułowana *Biblia sacra utriusque Testamenti*. Mieli również po jednym egzemplarzu dwu wydań antwepkich: starszego tłoczonego u K. Platina w 1584 roku *Novum Testamentum graecum [...] B. Ariae Montani* oraz późniejsze, w wersji

⁴⁴ Tamże, s. 162, 165, 168.

⁴⁵ Tamże, s. 168, 169, 170.

⁴⁶ Tamże, s. 171, 172.

hebrajskiej Starego Testamentu z 1588 roku⁴⁷. Poza wymienionymi, w bibliotece lwowskiej znajdowały się wydania polskiej wersji Wulgaty w przekładzie Jakuba Wujka⁴⁸ oraz bazylejskie wydanie Nowego Testamentu w opracowaniu Erazma z Rotterdamu (1564)⁴⁹. Wśród wielu innych można było znaleźć egzemplarze Biblii wydane w Bazylei (1556), Paryżu (1686), Lwowie (1750) i Rzymie (1765)⁵⁰.

Biblioteka została wyposażona w ponad siedem konkordancji ułatwiających korzystanie z tekstów Starego i Nowego Testamentu, wydanych między innymi w Kolonii (1530 i 1629), Antwerpii (1625 i 1733) i Wenecji (1768)⁵¹.

Wśród opracowań z zakresu interpretacji Pisma świętego znajdowały się postylle (*Postilla aurea* św. Tomasza z Akwinu, *Postylle* Jakuba Wujka⁵²) oraz wybrane homilie o charakterze traktatów egzegetycznych. Dominowały starożytnych autorów commentarii lub commentaria. Były to dzieła św. Hieronima i Jana Chryzostoma, zaś z dorobku zachodnich ojców Kościoła pisma Augustyna i Ambrożego z Mediolanu. Z kolei wielcy scholastycy Anzelm z Canterbury, Tomasz z Akwinu i Bonawentura znajdowali się w spisie wśród średniowiecznych autorów komentarzy biblijnych⁵³. Dzieło zatytułowane *Vita Christi*, autorstwa kartuza Ludolfa z Saksonii (zm. 1378), należało do jednego z pierwszych wydań komentarzy do Ewangelii⁵⁴. Dużą popularnością w środowisku bernardyńskim cieszyły się dysputy biblijne Benedykta Perejry⁵⁵ oraz nabytek posoborowy *Scopus Biblicus* Wojciecha Nowopolskiego (Novicampianus), wydany w Krakowie, w 1553 roku⁵⁶.

3.2. Ojcowie Kościoła, doktorzy i pisarze kościelni

Spośród pism ojców Kościoła bernardyni posiadali w bibliotece lwowskiej dzieła pisarzy reprezentujących północno-zachodnią Afrykę z ośrodkiem w Kartaginie. Jednym z przedstawicieli był żyjący w 2 poł. II w. Quintus Septimius

⁴⁷ *Biblia Veteris Testamenti hebraica cum latina interpretatione Xantis Pagnini*, Antwerpen 1588 (obenie w BBerKr).

⁴⁸ Obok późnego wydania moskiewskiego (1822) biblioteka musiała posiadać krakowskie wydanie z 1599 r. *Biblia to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu [...] Jakuba Wujka* (obecnie BBerKr).

⁴⁹ E r a z m u s Rotterdamus, *Paraphrases in Novum Testamentum*, Basilea 1564. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium bibliothecae conventus PP. Bernardinorum Leopoliensium*, około 1855 r., s. 13.

⁵⁰ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 1-4, 87.

⁵¹ Tamże, s. 5.

⁵² Tamże, s. 17, 43.

⁵³ Tamże, s. 6, 7, 10, 17-21.

⁵⁴ H. E. W y c z a w s k i, W. F. M u r a w i e c, *Święty Jan z Dukli (około 1414 – 1484)*, Kałwaria Zembrzydska 1997, s. 61.

⁵⁵ *Commentarius in Genesisim*, Ingolstadt 1590. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 12.

⁵⁶ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 56.

Florens Tertulianus i między innymi jego dzieło *De praescriptione haereticorum*⁵⁷. Środowisko afrykańskie wieku V reprezentował znakomity autor starożytny, Augustyn. Jego *Wyznania; O Państwie Bożym; O Trójcy Świętej* znalazły się wśród klasztornych zbiorów bibliotecznych. Było również bazylejskie wydanie (1569) Dzieł wszystkich biskupa Hippony⁵⁸. Ze środowiska Aleksandryjskiego bernardyni posiadali Dzieła wszystkie Ojca i Wielkiego Doktora Kościoła Atanazego (zm. 373), wydane w Kolonii w 1532 roku⁵⁹. Nie zabrakło również dzieł trzech wielkich Kapadocjan: braci Bazylego Wielkiego i Grzegorza z Nysy oraz Grzegorza z Nazjanzu. W bibliotece znajdowały się ich Opera omnia: Bazylego – wydanie bazylejskie (1552), jego brata - wydanie kolońskie (1557) oraz Grzegorza z Nazjanzu – wydanie lipskie (1522)⁶⁰. Były także, wydane w Bazylei (1558), Dzieła wszystkie najwybitniejszego homilety Kościoła greckiego, Jana Chryzostoma⁶¹. Pisarzy włoskich reprezentowały prace Ambrożego z Mediolanu oraz Euzebiusza z Vercelli⁶². Nie zabrakło również prac Wielkich papieży. Były to chociażby zbiór Listów Leona Wielkiego, stanowiący cenne źródło do poznania historii Kościoła, teologii i duchowości, czy bardzo popularne w średniowieczu, uważane za arcydzieło literatury Dialogi o życiu i cudach ojców włoskich Grzegorza Wielkiego, w czterech księgach, zawierające biografie i legendy z życia włoskich ascetów⁶³.

3.3. Kaznodziejstwo

Był to jeden z obszerniejszych działów w bibliotece bernardynów lwowskich. Zawierał pozycje z zakresu teorii wymowy kościelnej i retoryki świeckiej, homilie, kazania opracowane według wymagań retoryki i sztuki kaznodziejskiej, tzw. sermones vel conciones oraz piśmiennictwo z pogranicza kaznodziejstwa i traktatów teologicznych.

Wśród prac dotyczących teorii wymowy znajdowało się dzieło teoretyczne kaznodziei Laurenzio de Villavincencio O tworzeniu przemówień religijnych dla ludu⁶⁴. Autor wzorował się w znacznej mierze na literaturze protestanckiej, zwłaszcza ewangelickiej, Andrzeja Gerharda Hyperiusa (zm. 1564). Były też prace dwóch hiszpańskich zakonników: dominikanina Ludwika z Grenady kilka wydań Conciones oraz Ecclesiasticae rethoricae, a także dzieła franciszkanina Dydaka

⁵⁷ Tamże, s. 21.

⁵⁸ Tamże, s. 21-22.

⁵⁹ Tamże, s. 18.

⁶⁰ Tamże, s. 18, 20.

⁶¹ Tamże, s. 18.

⁶² Tamże, s. 17, 19.

⁶³ Tamże, s. 19, 20.

⁶⁴ L. de Villavincencio, *De reformandis sacris concionibus seu de interpretatione populari*, Antwerpen 1565. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 58.

Stelli⁶⁵. Znalazły się również pozycje o charakterze instrukcji ogólnokościelnych po soborze trydenckim, jak chociażby posiadające bardziej teoretyczny charakter *Rezolucje pasterskie* Jakuba Marchanta, między innymi w edycji poznańskiej z 1651 roku⁶⁶. Wśród podręczników z zakresu retoryki zakonnicy przechowywali w bibliotece popularny w swoim czasie *Podręcznik kaznodziejów* autorstwa Dydaka Alvaraza⁶⁷ oraz kilka innych pozycji o charakterze podręcznikowym następujących pisarzy: M. Caussina, L. Beyerlicka, czy J. Mansiego⁶⁸.

Literatura dotycząca wymowy jako przedmiotu studiów uniwersyteckich, czy teorii przygotowania i wygłaszania oracji owocowała w twórczości akademickiej. Służyła zaś zarówno mówcom świeckim jak i kościelnym. W bibliotece znajdowały się między innymi Marka Antoniego Mureta *Orationes*, wydanie ingolsztadzkie z 1602 roku⁶⁹.

Liczną grupę stanowiły kazania i homilie, że tak można powiedzieć popularne, pisane według zasad retoryki, często określane terminami łacińskimi: *conciones*, *sermones*, *praedicationes*. Autor rejestru księgozbioru bernardyńskiego odnotował paryską edycję (1559) *Homilii Makarego Wielkiego Egipskiego* (zm. około 390), uważanego za jednego z ojców egipskiego monastycyzmu⁷⁰. Zapisał również wydanie bazylejskie z około 1475 roku podręcznego zbioru przykładów i przypowieści kaznodziejskich *Speculum sapientiae*, przypisywanych Cyrylowi Jerozolimskiemu⁷¹ oraz późniejsze wydanie bazylejskie z 1558 roku. Dzieł wszystkich najwybitniejszego homilety Kościoła greckiego, patrona kaznodziejów Jana Chryzostoma (zm. 407)⁷². *Sermones*, wydane w Moguncji w 1613 roku, reprezentowały dorobek kaznodziejski teologa wschodniego, zamieszkałego w Rawennie, Piotra Chryzologa (zm. 450)⁷³. Z autorów zachodnich znajdowały się *Homilie papieży Wielkich Grzegorza i Leona*, zawarte w zbiorze *Opera omnia*⁷⁴. Na uwagę zasługuje też bazylejskie wydanie z 1494 roku *Sermones św. Augustyna*⁷⁵. Były także dwie edycje (Coloniae 1534, 1541) *Homilii angielskiego doktora Kościoła, Bedy Czcigodnego* (zm. 735)⁷⁶.

⁶⁵ APBK rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 13, 32, 53, 58.

⁶⁶ Tamże, s. 115, 121.

⁶⁷ D. Alvarez, *Manuale concionatorum*, Coloniae 1632. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 25.

⁶⁸ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 17, 26, 36, 55, 183.

⁶⁹ Tamże, s. 189.

⁷⁰ Tamże, s. 20.

⁷¹ Wyczański, Murawiec, *Święty Jan*, s. 62.

⁷² APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 18.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Tamże. s. 19, 20.

⁷⁵ Tamże, s. 21-22.

⁷⁶ Tamże, s. 18.

Do cenionych zarówno w średniowieczu jak i w środowisku bernardyńskich kaznodziejów należały *Kazania Alberta Wielkiego*⁷⁷, a także zawarte w zbiorze *Opera omnia, Sermones Bonaventury*⁷⁸. Do dzisiaj bardzo dobrze zachował się egzemplarz kazań Bernarda z Clairvaux, wydany w 1481 roku pt. *Sermones de tempore et de Sanctis et de diversis*⁷⁹. Zainteresowaniem cieszyły się kazania autorów z 1. poł. wieku XIV Piotra de Palude⁸⁰ i 2 poł. wieku XV Jana Herolta⁸¹. Wśród kaznodziejów nie zabrakło dorobku piętnastowiecznego reformatora Zakonu Braci Mniejszych Bernardyna ze Sieny. Jego *Sermones* bernardyni lwowscy posiadali w dwóch edycjach: starszej, weneckiej z 1591 roku i późniejszej, kolońskiej z 1601 roku⁸². Kaznodziejów dominikańskich końca XV w. reprezentował Ludwik z Grenady. Musiał cieszyć się znacznym zainteresowaniem bernardynów skoro w księgozbiornie lwowskim posiadali cztery edycje jego *Conciones*⁸³. Znajdowały się w nim należące do rzadkości *Kazania o czasie zwykłym w roku kościelnym* mistyka, Jana Taulera⁸⁴. Kaznodziejów jezuickich z okresu reformacji reprezentowali teolog, Alfons Salmeron⁸⁵ i teoretyk misji, Józef Akosta⁸⁶. Spośród autorów wieku XVII mieli bernardyni prace Roberta Bellarmina⁸⁷ oraz kaznodziei dworu francuskiego Ludwika XIII, Piotra Besse (alias Bessaesus)⁸⁸.

Polonika kaznodziejskie w omawianym księgozbiornie reprezentowały prace kanonika katedralnego krakowskiego, Stanisława Sokołowskiego zatytułowane *Conciones quatuor apud eiusdem maiestatem habitae* (wydanie kolońskie 1593) oraz *Orationes variae* (Kraków 1588)⁸⁹. Były również dzieła klasyków

⁷⁷ Albertus Magnus, *Sermones*, Moguntiae 1615. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 17.

⁷⁸ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 18.

⁷⁹ Wyczański, Murawiec, *Święty Jan*, s. 62.

⁸⁰ W lwowskiej bibliotece bernardynów znajdowały się trzy wydania *Sermones Petrusa de Palude*: Coloniae 1560, Antwerpen 1572 i Venezia 1584. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 38.

⁸¹ J. Herolt, *Conceptus exegetici pro omnibus diebus dominicis*, Augsburg 1756. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 33.

⁸² APBK rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 21.

⁸³ Antwerpen 1580, 1585, Roma 1587, Lugdani 1595. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 32.

⁸⁴ Jan Tauler, *Sermones de tempore et de Sanctis*, Coloniae 1603. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 42.

⁸⁵ A. Salmeron, *Sermones in parabolis Evangelicas*, Antwerpen 1600; t e g o ż, *Commentarii in Evangelicam historiam et in Acta Apostolica*, w dwóch wydaniach kolońskich (1602, 1604). APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 13, 40.

⁸⁶ J. Akosta, *Conciones in Quadragesimam*, Venezia 1599; t e n ż e, *De Christo revelato*, Lugduni 1592. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 25, 94.

⁸⁷ R. Bellarminus, *De septem verbis a Christo in cruce*, Luzern 1618; t e n ż e, *Objaśnienia nauki chrześcijańskiej*, Kraków 1754. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 110, 181.

⁸⁸ P. Besse (Bessaesus), *Conciones*, trzy wydania kolońskie (1609, 1611, 1613). APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 25-26.

⁸⁹ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 41.

wieku XVII takie jak Kazania niedzielne i świąteczne Piotra Skargi, wydane w Sandomierzu w 1793 roku⁹⁰. Nie zabrakło dorobku Abrahama Bzowskiego w postaci dwóch wydań *Concionum dominicalium* (Coloniae 1612, 1613) oraz trzech wydań *Conciones Quadragesimales* (Venetiis 1598, Coloniae 1617, 1620)⁹¹. Całość zamykają homilie kanonika laterańskiego, Jacka Liberiusza Gospodarz nieba i ziemi Jezus Chrystus na kazaniach wysławiony wydane w Krakowie w 1669 roku⁹².

3.4. Teologia

W lwowskiej bibliotece bernardynów znajdowały się dzieła z zakresu teologii i filozofii scholastycznej przede wszystkim dwóch twórców: Tomasza z Akwinu (np. *Summa totius theologiae cum commentariis Thomae de Vio*, wydanie weneckie z 1588)⁹³ i Jana Dunska Scota (kilka wydań *Ouaestiones*)⁹⁴. Do tychże, jak również do popularnych w średniowieczu *Sentencji* Piotra Lombarda, pisano komentarze. Komentatorami Akwinaty byli m.in. wspomniany już Tomasz de Vio, a także dwaj jezuitcy teologowie: Grzegorz z Walencji⁹⁵ i Franciszek Suarez⁹⁶. Franciszkanów reprezentował Jan Rada z Aragonii⁹⁷, zaś dominikanów autor popularnego *Podręcznika tomistów* Jan Chrzyciel Gonet⁹⁸. Do zwolenników Scota należeli franciszkanie: czołowy skotysta, generał zakonu, Franciszek Lichetto (zm. 1520)⁹⁹ oraz polscy bernardyni, wspomniani wyżej: profesor Wszechnicy Jagiellońskiej, Włoch, Hannibal Roselli i Piotr z Poznania¹⁰⁰, a także Andrzej Rochman (*Joannis Duns Scoti primus Sententiarum liber [...] commentariis illustratus per P. Andream Rochmarinum, nuns per P. Florianum Kołęcki recognitus*, Venetiis 1627)¹⁰¹. Znajdowała się również grupa interpretatorów *Sentencji* Piotra Lombarda, spośród których należy wymienić Bonawenturę, Jana Bacona czy Filipa

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ Tamże, s. 27-28.

⁹² Tamże, s. 35.

⁹³ Tamże, s. 17.

⁹⁴ Tamże, s. 68-69.

⁹⁵ Gregorius de Valentia, *Commentarii theologici*, Ingolstadt 1592. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 70.

⁹⁶ F. Suarez, *Commentariorum ac disputationum*, trzy wydania: Venezia 1593, 1594, 1597. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 69.

⁹⁷ *Controversiae*, Venezia 1604. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 68.

⁹⁸ J. B. Gonet, *Manuale tomistarum*, Petavii 1718. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 64.

⁹⁹ F. Lichetto, *Commentaria*, Venezia 1589. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 65-66.

¹⁰⁰ APBK rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 67. Por. E. Ozorowski, H. E. Wyczawski, *Piotr z Poznania*, SPPF, s. 379-380.

¹⁰¹ APBK rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 68.

Fabera¹⁰². Do pozostałych autorów dzieł scholastycznych zalicza się Aleksandra z Hales i Alberta Wielkiego¹⁰³. Pozostała literatura scholastyczna to przede wszystkim opracowania służące do studiowania teologii opartej o osiągnięcia naukowe wielkich scholastyków. Były to różnego rodzaju sumy, podręczniki teologii, kompendia itp. Wśród nich znalazła się popularna w XVI w. *Summa Silvestrina* niemieckiego dominikanina z czasów reformacji Sylwestra Prieriasa¹⁰⁴, *Wyznanie wiary* Stanisława Hozjusza¹⁰⁵, opracowania o charakterze streszczeń tzw. *flores* między innymi Melchiora Cano. Należały tu również opracowania o jednolitym tytule *Miejsca wspólne teologiczne* wzorowane na podobnym tytule dzieła Filipa Melanchtona. Reprezentowali je Jan Eck, Melchior Cano¹⁰⁶. Dużą popularnością cieszył się Erazm z Rotterdamu. Jego prace z zakresu teologii reprezentowane były przez *Enchiridion militis christiani* (Agrippinae 1523); *De puritate Ecclesiae* (Lipsiae 1536) oraz *Ecclesiastes sive de ratione concionandi* (Basileae 1536)¹⁰⁷.

Z zakresu teologii moralnej bernardyni lwowscy posiadali dorobek trzynastowiecznych scholastyków i teologów. W bibliotece znajdowała się Antoniego z Padwy *Konkordancja moralna* do ksiąg biblijnych, wydana w 1624 roku przez Łukasza Waddinga¹⁰⁸ oraz Bonawentury Theulusa omówienie teologii moralnej Jana Dunska Scota¹⁰⁹. Inne, nowsze pozycje z zakresu teologii moralnej, w lwowskim księgozbiorku miały charakter rozpraw, ujmowanych w duchu probabilizmu moralnego. Były to dzieła Bartłomieja z Medyny (zm. 1580), sławnego z jasności wykładu dominikanina, Marcina Bonaciny (zm. 1631) oraz niemieckiego probabilisty, autora popularnego podręcznika teologii moralnej Hermana Busenbauma (zm. 1668)¹¹⁰. Większość dzieł, określanych jako *enchiridiony* czy sumy, miało charakter kazuistycznych zbiorów. Zostały stworzone na użytek zarówno spowiedników jak i penitentów. Wzorcowe opracowanie stanowił wówczas *Podręcznik, czy Enchiridion spowiedników* Martinusa Azpilcueta (Nawarry)¹¹¹. W dziale tym

¹⁰² Tamże, s. 18, 61, 63.

¹⁰³ Tamże, s. 17, 61.

¹⁰⁴ Silvester Prierias, *Summa Silvestrina*, Venezia 1598 i 1606 r. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 67.

¹⁰⁵ S. Hosius, *Opera omnia*, Antwerpen 1566 i Venezia 1561, 1573. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 82.

¹⁰⁶ APBK rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 78, 79, 96.

¹⁰⁷ Tamże, s. 57, 103, 191.

¹⁰⁸ Antonius de Padua, *Concordantia morales*. Roma 1624. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 21.

¹⁰⁹ B. Theulus, *Theologia moralis Scoti*, Kraków 1652. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 69.

¹¹⁰ B. Medina, *Instructio confessoriorum sive summa casuum conscientiae*, Coloniae 1600; M. Bonacina, *Opera omnia*, Venezia 1730; H. Busenbaum, *Medulla theologiae moralis*, trzy wydania: Roma, Coloniae i Praha 1685-1733. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 95, 96.

¹¹¹ M. Azpilcueta (Navarrus), *Enchiridion sive Manuale confessoriorum et poenitentium*, Antwerpen 1575; tenże, *Opera omnia*, Venezia 1599-1600. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 95, 109.

znalazło się również wiele traktatów zawierających bardziej szczegółowe opracowanie problemów, pióra Jana Bussaeusa, czy Łukasza Pnellego¹¹².

Kolejny poddział, obejmujący teologię pozytywno-kontrowersyjną, tematycznie był związany przede wszystkim z reformacją na zachodzie Europy i w Polsce. Książki tego rodzaju wyszły spod pióra ludzi zaangażowanych w polemikę z głosicielami reformacji oraz teologów, jak chociażby Jana Cochleusa, który odpowiadał na błędy Kalwina¹¹³. W zbiorze bibliotecznym znajdował się traktat Jana Dytenberga *Contra temerarium Martini Lutheri de votis monasticis iudicium*, wydany w Kolonii w 1525 roku i broniący śluby zakonne przed atakami twórcy luteranizmu¹¹⁴. Bernardyni posiadali również dzieła konwertytów z protestantyzmu. Wśród nich należy wymienić prace popieranego początkowo przez Marcina Lutra predykanta Jerzego Witzela (Georgius Wicelius). Wrócił on do katolicyzmu i w swoich pracach bronił wartości dobrych uczynków, nauki o czyścicu i skarbcu Kościoła¹¹⁵. Były też prace Tomasza Stapletona, Anglika. Nie złożony przysięgi supremacyjnej opuścił on Anglię i przez pewien czas pozostawał w Rzymie pod wpływem kardynała Stanisława Hozjusza. Wystąpił zdecydowanie przeciwko nauce Jana Kalwina i Teodora Bezy usiłując swoimi pracami przeszkodzić przenikaniu kalwinizmu do Anglii¹¹⁶. Do dzieł późniejszych teologów, piszących w obronie katolicyzmu, należało chociażby kilka wydań *Dysput o kontrowersjach w wierze* Roberta Bellarmina, czy *Enchiridion kontrowersji* Franciszka Costerusa¹¹⁷. Piszący w Hiszpanii, z pozycji obserwatora wydarzeń dziejących się w Niderlandach i Rzeszy niemieckiej w XVI w., franciszkanin Alfons Castro Zamorra opracował encyklopedię herezji pod tytułem *Adversus omnes haereses libri XIV* (Coloniae 1539). O jej znacznej popularności świadczą dwadzieścia cztery wydania tej pozycji¹¹⁸. Piśmiennictwo antykalwińskie reprezentowała praca na niezbyt wysokim poziomie ze względu na zawartość treściową autorstwa Wilhelma Reginalda *Przewrotności kalwińskie*, wydana w Kolonii w 1603 roku¹¹⁹.

Polskich polemistów katolickich XVI i XVII w. reprezentowali wspomniany już Stanisław Hozjusz oraz Piotr Skarga występujący między innymi przeciw Wolanowi w obronie Najświętszego Sakramentu¹²⁰. Pośród wielu prac Stanisława

¹¹² APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 49, 110, 171.

¹¹³ Tamże, s. 78.

¹¹⁴ Tamże, s. 79.

¹¹⁵ W bibliotece między innymi znajdowało się kolońskie wydanie (1557) zbioru jego kazań *Quadragesimales conciones*. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 43, 89, 104.

¹¹⁶ T. Stapleton, *Promptuarium catholicum*, An 1592 i dwa wydania kolońskie (1592, 1594); *Antidota apostolica contra nostri temporis haereses*, An 1595. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 41, 69, 89, 119.

¹¹⁷ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 76, 79, 95, 110, 124, 181, 183.

¹¹⁸ Tamże, s. 78.

¹¹⁹ Tamże, s. 87.

¹²⁰ P. Skarga, *Wtóre zawstyżenie arianów przeciw Jaroszowi Moskorzowskiemu z Moskorzowa*, Kraków 1608; tenże, *Pro Sacratissima Eucharistia contra haeresim Calvinianam et Andream Volanum*, Bransbergae 1707. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 88.

Sokołowskiemu znajdowało się również głośne w 2. poł. XVI w. dzieło tegoż autora *Cenzura Kościoła wschodniego*. Stanowiło ono generalny atak na reformację. Autor wykorzystał w dowodzeniu odprawę, jaką patriarcha Konstantynopola Jeremiasz dał w 1576 roku protestantom dążącym do zjednoczenia z Kościołem prawosławnym. Sokołowski przetłumaczył wypowiedź patriarchy z języka greckiego na łaciński i wydał z własnym komentarzem polemicznym¹²¹. Dzieła poświęcone walce z arianizmem reprezentowane były przez jezuickiego pisarza Marcina Śmigleckiego¹²². W lwowskiej księżnicy znajdowało się również wydanie bazyłejskie (1563) słynnej pozycji *Trzydzieści dialogów* Bernardyna Ochio¹²³.

3.5. Prawo kanoniczne i cywilne

Lwowska biblioteka bernardynów była wyposażona też w pozycje z zakresu prawa zarówno kanonicznego, jak i cywilnego. Najstarsze teksty znajdowały się w Kolekcji Izydoriańskiej (Isidoriana) – zbiorze źródeł prawa kanonicznego, składającym się z dekretów papieży i uchwał synodalnych od Damazego (366-384) do Grzegorza Wielkiego. Była też *Collectio Hispana* powstała w VII wieku w Hiszpanii, prawdopodobnie pod wpływem biskupa Sewilii Izydora (zm. 636)¹²⁴. Źródła prawa kanonicznego w księgozbiornie występowały również w postaci wielu wydań z XVI wieku *Dekretów* papieża Grzegorza IX¹²⁵.

Wśród pozycji prawno-kościelnych, stanowiących komentarze do źródeł prawa kanonicznego znajdowało się opracowanie hiszpańskiego kanonisty, wspomnianego już przy omawianiu działu teologii moralnej, Marcina Azpilcuety (Navarrusa) zatytułowane *Consilia seu responsiones in libros Decretalium*, wydane w Wenecji w 1597 roku¹²⁶. Nie zabrakło pozycji Zegera Bernharda van Espena, lowańskiego doktora prawa kanonicznego i cywilnego. Były to: *Commentarius in canones iuris veteris ac novi*, wydanie kolońskie z 1755 roku oraz *Ius ecclesiasticum universum*, edycja wenecka z 1782 roku¹²⁷. To ostatnie dzieło, pomimo błędów doktrynalnych, uchodziło za ważne osiągnięcie ze względu na metodę i bogactwo treści w zakresie instytucji prawno-kościelnych. Bernardyni posiadali w bibliotece również dzieło twórcy febronianizmu, Johanna Nikolausa von Hontheima (Iustinus Febronius) *Commentarius in suam retractationem*, wydanie frankfurckie z 1781 roku. Wyłożył tam swoje poglądy, od których odstąpił jednak przed śmiercią († 1790)¹²⁸.

¹²¹ S. Sokołowski, *Censura orientalis Ecclesiae*, Coloniae 1582. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 33, 41, 88.

¹²² APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 88.

¹²³ Tamże, s. 67.

¹²⁴ Tamże, s. 127.

¹²⁵ Tamże, s. 123.

¹²⁶ Tamże, s. 124.

¹²⁷ Tamże, s. 126.

¹²⁸ Tamże.

Wśród osiemnastowiecznych prawników na uwagę zasługuje autor dzieła o prawie natury i narodów, bernardyn Konstanty Święcicki. Od jesieni 1763 roku przebywał on we Wiedniu, Luce, a następnie Rzymie. Pobyt w Luce zaowocował wydrukowaniem (1763) *De iure naturae et gentium in genere et de iure belli et pacis in specie*¹²⁹. Całe pasusy tego dzieła przepisał bez cytowania źródła Antoni Święcicki w swej pracy *Dissertatio ex iure gentium*, wydanej w Krakowie w 1780 roku¹³⁰. Spośród wielu ustaw, opublikowanych przez austriackie władze zaborcze, znajdowały się w omawianej bibliotece *Ustawy cywilne dla Galicji wschodniej* (Wiedeń 1797)¹³¹.

3.6. Dziejopisarstwo kościelne i powszechne

Dział historiograficzny był dość bogato reprezentowany w lwowskiej bibliotece bernardynów. Piśmiennictwo okresu patrystycznego, przedstawiające działalność Kościoła na przestrzeni wieków, stanowiło podbudowę dla teologii. Pierwsze informacje o rozwoju Kościoła zostały zawarte w Ewangeliach, Listach i Dziejach apostołskich, przypisanych do wspomnianego już działu biblijnego. Podstawową pozycją omawianego działu była Historia Kościoła, autorstwa ojca historii kościelnej, Euzebiusza (Pamfiliusza), biskupa Cezarei¹³². Jego kontynuatorami byli zarówno wschodni historycy: Sokrates z Konstantynopola, Sozomen z Salaminy, Teodoret z Cyru oraz Ewargiusz z Antiochii, jak i zachodni: Rufin z Akwilei, Sulpicjusz Sewer, Paweł Orozjusz i Aureliusz Kasjodor. Ich dzieła zostały zawarte w zbiorowej pracy noszącej tytuł *Ecclesiasticae historiae*¹³³. Z dzieł biskupa Hippony, Augustyna, ważnych dla historii ze względu na wpływ na późniejsze dziejopisarstwo kościelne, były w lwowskiej księżnicy następujące tytuły: *O państwie Bożym* oraz *Wyznania*.

Historiografów Zachodu reprezentował longobardzki benedyktyn z czasów Karola Wielkiego, Paweł Diakon i jego dzieło *Historia Longobardów*¹³⁴. Znajdowała się również godna uwagi pozycja średniowiecznego historyka Kościoła na Wschodzie, Nicefora Callisti zatytułowana *Ecclesiasticae historiae*¹³⁵ oraz krytyczna kronika świata z I poł. XII w. Epitome Jana Zonarasa¹³⁶. Były tam również pochodzące z XIII wieku Kroniki Marcina Polaka z Opawy¹³⁷, *Chronica*

¹²⁹ Tamże, s. 264.

¹³⁰ II. E. Wy c z a w s k i, *Święcicki Konstanty*, SPPF, s. 489-490.

¹³¹ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 261.

¹³² Eusebius Pamphilus Caesareae, *Historia Ecclesiasticae*, Antwerpen 1548. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 134-135.

¹³³ Brak miejsca i roku wydania. APBK rkps XXII-k-4, *Elenchus librorum*, k. 26v.

¹³⁴ Brak miejsca i roku wydania. Tamże, k. 28.

¹³⁵ Brak miejsca i roku wydania. Tamże, k. 26.

¹³⁶ Brak miejsca i roku wydania. Tamże.

¹³⁷ Brak miejsca i roku wydania. Tamże, k. 28v.

*Slavorum Helmolda*¹³⁸, opisująca proces chrystianizacji Słowian Zachodnich, Duńczyków, Sasów i Szwedów oraz, zamykające okres średniowiecza, *Vita sancti Stanislai* i *Annales seu cronicae inclity Regni Poloniae* autorstwa kanonika krakowskiego Jana Długosza¹³⁹.

Wczesny renesans reprezentowało dzieło *Historia de vitis summorum Pontificum Romanorum*, humanisty i bibliotekarza watykańskiego Bartłomieja Platiny¹⁴⁰. Nie zabrakło też protestanckiej historii świeckiej Jana Sleidena zatytułowanej *De quattuor summis imperiis*¹⁴¹ oraz responsu na protestanckie *Centurie magdeburgskie* Cezarego Baroniusza zawartego w jego pracy *Roczniki kościelne* (*Annales Ecclesiastici*), w wydaniu kolońskim (1609-1618)¹⁴², a także ich streszczenia również autorstwa Baroniusza pt. *Thesaurus antiquitatem Ecclesiae*¹⁴³. Bernardyni posiadali wydane przez Łukasza Waddinga *Annales*, odnoszące się do dziejów zakonu franciszkańskiego¹⁴⁴.

Z poloników na uwagę zasługuje dzieło *De origine et rebus gestis Polonorum* Marcina Kromera¹⁴⁵, które przyniosło autorowi rozgłos w środowisku humanistów. Pisarstwo siedemnastowieczne reprezentują tacy autorzy jak Szymon Starowolski, czy Sz. Okolski¹⁴⁶. Bernardyni zaopatrzyli się też w jeden z pierwszych opisów diecezji pióra archidiacona katedry kijowskiej, Karola Orłowskiego, a noszącego tytuł *Historia biskupstwa kijowskiego*. Wydano tę pozycję we Lwowie w 1748 roku¹⁴⁷. Całość wieńczyło przełomowe dzieło w polskiej historii Kościoła *Historia narodu polskiego* Adama Naruszewicza. W bibliotece znajdowało się późniejsze wydanie warszawskie z 1803 roku¹⁴⁸.

Dziejopisarstwo powszechne w bernardyńskiej bibliotece przedstawiało się nieco skromniej. Dorobek starożytnych historyków greckich reprezentował Herodot z Halikarnasu († około 425 przed Chr.) i jego *Historiae*¹⁴⁹, przedstawiające między innymi podboje królów perskich i ich walki z Grekami. Kolejny historyk grecki Kasjusz Dio zwany Liwiuszem dla Bizancjum († 235 po Chr.) w *Historia Romana* przedstawił dzieje Wiecznego Miasta od założenia do czasów Aleksandra Sewera¹⁵⁰. Z historyków rzymskich w bibliotece znajdowały się

¹³⁸ Brak miejsca i roku wydania. Tamże, k. 28.

¹³⁹ Brak miejsca i roku wydania. Tamże, k. 26v, 28.

¹⁴⁰ Brak miejsca i roku wydania. Tamże, k. 26v.

¹⁴¹ Brak miejsca i roku wydania. Tamże, k. 28v.

¹⁴² APBK rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 133.

¹⁴³ Brak miejsca i roku wydania. APBK rkps XXII-k-4, *Elenchus librorum*, k. 27.

¹⁴⁴ Brak miejsca i roku wydania. Tamże, k. 34. [L. Wa d d i n g, *Annales ordinis minorum*, (Ly 1625-1654) ?].

¹⁴⁵ Brak miejsca i roku wydania. Tamże, k. 28v.

¹⁴⁶ Brak miejsca i roku wydania. Tamże, k. 26v, 27.

¹⁴⁷ APBK rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 138.

¹⁴⁸ Tamże, s. 274.

¹⁴⁹ Brak miejsca i roku wydania. APBK rkps XXII-k-4, *Elenchus librorum*, k. 28.

¹⁵⁰ Brak miejsca i roku wydania. Tamże, k. 26.

*Commentarii Juliusza Cezara*¹⁵¹ oraz *Żywoty cesarów Swetoniusza*¹⁵². Na uwagę zasługuje także twórczość historyka żydowskiego Józefa Flawiusza. Bernardyni posiadali dwie edycje jego *Starożytności żydowskich*¹⁵³.

W bibliotece znajdowały się również prace osiemnastowiecznych autorów, między innymi jezuitów. Do tej grupy zalicza się herbarz Kacpra Niesieckiego (zm. 1744) zatytułowany *Korona Polska*¹⁵⁴ i publikację redaktora naczelnego (1760-1762) wydawanego w Wilnie Kuriera Litewskiego, Franciszka Paprockiego *Dzieje pretendentów Korony angielskiej*. W bibliotece było wydanie wileńskie tej pozycji z 1778 roku¹⁵⁵.

3.7. Monastica; reguły zakonne

Biblioteka lwowska bernardynów z zakresu niniejszego działu posiadała dzieło omawiające główne zasady i normy życia zakonnego, czyli *Regułę Bazylego Wielkiego*. Pozycja ta stanowiła część wspomnianych już *Dzieł wszystkich*. Obok tego znajdowała się również praca Jana Kasjana (zm. 435) O ustawach klasztornych (*De institutis coenobiorum*), wydana w Kolonii w 1540 roku¹⁵⁶. Nie zabrakło również *Reguł: Benedykta z Nursji* (zm. 547), założyciela benedyktynów, wydanej w 1616 roku¹⁵⁷ oraz *Wincentego à Paulo* (zm. 1660), założyciela Zgromadzenia Misji¹⁵⁸. Poza tym były zbiory ustaw zakonnych bożogrobców¹⁵⁹, dominikanów¹⁶⁰, jezuitów¹⁶¹, kapucynów¹⁶².

Ważniejsze prace na temat życia zakonnego wyeksponuję omawiając dział dotyczący piśmiennictwa ascetycznego i mistycznego, stąd tu dodam tylko znajdującą się w księgozbiornie bernardynów lwowskich *De vita religiose instituenda* autorstwa jezuita Jakuba Alvareza de Paca, wydaną w Kolonii w 1613 roku¹⁶³. Na uwagę zasługuje również dzieło dominikanina, Dominika Grawiny *Vox turturis*

¹⁵¹ Brak miejsca i roku wydania. Tamże, k. 28.

¹⁵² Brak miejsca i roku wydania. Tamże, k. 27v.

¹⁵³ Brak miejsca i roku wydania. Tamże, k. 26, 28.

¹⁵⁴ Brak miejsca i roku wydania. Tamże, k. 26v.

¹⁵⁵ APBK rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 275.

¹⁵⁶ Tamże, s. 164.

¹⁵⁷ Brak miejsca wydania. Tamże.

¹⁵⁸ W. à Paulo, *Regulae seu constitutiones*, P 1658. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 170.

¹⁵⁹ Jacobus Radliński, *Norma vitae*, t. 1-2, Kr-Lb 1725-1732. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 171.

¹⁶⁰ Petrus Dierkens OP, *De obligatione Regulae et Constitutionum*, Cz 1765. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 165.

¹⁶¹ *Regulae Societatis Jesu*, Pz 1770. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 161.

¹⁶² Hieronimus de Politio, *Expositio in regulam Seraphici Patriarchae s. Francisci*, Coloniae 1615. APBK rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 171.

¹⁶³ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 170.

seu de florenti usque ad nos tra tempora ss. Benedicti, Dominici, Francisci et aliorum sacrarum religionum statu, wydane we Lwowie w 1628 roku¹⁶⁴ oraz bernardyna Benedykta Kotfickiego Superior regularis (Berdyczów 1773), poruszające tematykę moralno-prawną¹⁶⁵.

Zasadniczą część omawianego działu stanowiły prace dotyczące osoby Franciszka z Asyżu, interpretacji jego reguły oraz dziejów zakonu w świecie. Z pism założyciela franciszkanów były trzy edycje *Opuscula* Łukasza Waddinga¹⁶⁶. Prace biograficzne dotyczące Biedaczyny asyckiego reprezentowało w bibliotece lwowskiej osobne wydanie *Legend Bonawentury* (Antwerpiae 1613), pod zmienionym tytułem *Historia seraphica vita Francisci Assisialis*, opracowane przez Henryka Seduliusa¹⁶⁷. Poprzedził on pracę wypowiedziami na temat Patriarchy Serafickiego, zaczerpniętymi z literatury ascetyczno-mistycznej. Z kolei w drugiej części dziełka zamieścił własny komentarz ascetyczny o życiu św. Franciszka cytując literaturę franciszkańską¹⁶⁸. Kolejne, również antwerskie wydanie (1620) znajdujące się w bibliotece, a opracowane przez G. Spelbercha nosiło tytuł *Speculum vitae B. Francisci*¹⁶⁹.

Najliczniejsze były jednak pisma dotyczące reguły i jej interpretacji, konstytucji zakonnych i statutów poszczególnych prowincji, głównie ruskiej, do której administracyjnie przynależał klasztor bernardynów we Lwowie¹⁷⁰. Regułę i jej wyjaśnienia można było znaleźć w *Enchiridionie* Serwacego Myricano, wydanym w Antwerpii w 1600 roku¹⁷¹. Zaliczane do najlepszych interpretacji reguły franciszkańskiej w Polsce w XVII wieku należały *Objaśnienia* kanonisty z prowincji reformatów, Daniela Adama Bryknera († 1706)¹⁷².

Do prac z zakresu historiografii zakonnej, oprócz wspomnianych już Łukasza Waddinga, należała portugalskiego franciszkanina, Marka z Lizbony *Kronika trzech zakonów*. W bibliotece lwowskiej bernardynów było jej pierwsze tłumaczenie z weneckiej edycji (1606) na język polski, dokonane przez bernardyna Pawła z Łęczycy¹⁷³, a wydane w drukarni Andrzeja Piotrowczyka w Krakowie w 1610 roku. Zakonnicy posiadali także późniejsze (Warszawa 1722) tłumaczenie na język polski *Kronik* z wydania Bernarda Saniga w języku niemieckim¹⁷⁴. Bernardyn

¹⁶⁴ Tamże, s. 166.

¹⁶⁵ W. Murawiec, *Kotficki Benedykt*, SPPF, s. 238; APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 167.

¹⁶⁶ An 1623; Na 1635; Lugduni 1637. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 18.

¹⁶⁷ Tamże, s. 143.

¹⁶⁸ Murawiec, *Reforma potrydencka*, s. 114.

¹⁶⁹ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 143.

¹⁷⁰ Tamże, s. 161-162.

¹⁷¹ Tamże, s. 169.

¹⁷² D. Brykner, *Genuina et litteralis regulae S. P. Francisci Fratrum Minorum*, Kraków 1691. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 164.

¹⁷³ A. K. Sitnik, *Pawel z Łęczycy – bernardyn (1572-1642)*, StF 12 (2002), s. 575-576.

¹⁷⁴ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 162-163.

lwowski Marcina Piwko z Bydgoszczy zasilił zasób biblioteczny swoją publikacją o bractwie żołnierskim św. Michała Archanioła, działającym przy kościele bernardynów we Lwowie¹⁷⁵.

3.8. Piśmiennictwo ascetyczne i mistyczne

Rozważania na temat duchowości zapoczątkował, uważany za twórcę teologii spekulatywnej, Klemens Aleksandryjski († przed 215). Zwrócił uwagę na zasadę progresywizmu religijnego. Polegała ona na ciągłym wzrastaniu duchowym człowieka od stanu grzechu do świętości i skłaniała równocześnie do przestrzegania Bożych przykazań¹⁷⁶. Kontynuatorem jego poglądów był wielokrotnie wspomniany już Grzegorz Teolog. Grzegorz jako twórca teologii mistycznej, oparł ją na filozofii neoplatońskiej, przejętej za pośrednictwem Pseudo-Dionizego Areopagity († VI w.)¹⁷⁷. Dzieła tego ostatniego z komentarzem Dionizego Rijckela, wydane w Kolonii w 1556 roku, znajdowały się w lwowskiej bibliotece bernardynów¹⁷⁸. W teologii mistycznej, opierając się na filozofii neoplatońskiej, przedstawił sposób, w jaki człowiek może dojść do zjednoczenia z Panem Bogiem. Pisma Areopagity wywarły znaczny wpływ na mistykę średniowiecza oraz wielkich scholastyków Alberta Wielkiego, Bonawentury, Tomasza z Akwinu¹⁷⁹, których dzieła znajdowały się u bernardynów we Lwowie.

W duchowości Kościoła wschodniego szczególnie zaznaczył się wpływ Bazylego Wielkiego. Bazylikańska teoria ascezy podkreślała Słowo Boże jako wyłączną normę życia ascetycznego. Pierwszeństwo w duchowości chrześcijańskiej ma miłość Pana Boga, zaś Duch Święty daje wytrwanie, radość i wewnętrzny pokój płynący z osiągniętego dobra¹⁸⁰. Na podobnych zasadach oparł swoją szkołę duchowości Augustyn. Wskazywał na drogę do Pana Boga, jako dążenie do najwyższego dobra i doskonałość, jako udział w miłości jednoczącej człowieka z Panem Bogiem i innymi ludźmi¹⁸¹. Z kolei papież Grzegorz I swoje poglądy oparł na augustynizmie. Nauczał, że każdy chrześcijanin został powołany do świętości na wzór Chrystusa, a doskonałość osiągnie wtedy, gdy harmonijnie połączy w sobie życie czynne z kontemplacyjnym¹⁸². Dzieła Bazylego, Augustyna oraz papieża Grzegorza Wielkiego przechowywali bernardyni w lwowskiej bibliotece, o czym wspominałem już omawiając dział Ojcowie Kościoła.

¹⁷⁵ M. Piwko, *Bractwo żołnierskie ś. Michała Archanioła roku [...] do druku podane*. Kraków 1610. H. E. Wyczawski, *Piwko Marcin*, SPPF, s. 386.

¹⁷⁶ F. Drączkowski, *Kościół-Agape według Klemensa Aleksandryjskiego*, Lublin 1996, s. 94.

¹⁷⁷ S. Witek, *Teologia życia duchowego*, Lublin 1986, s. 25.

¹⁷⁸ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 18.

¹⁷⁹ F. Drączkowski, *Patrologia*, Pelplin-Lublin 1998, s. 415.

¹⁸⁰ Tamże, s. 226, 228.

¹⁸¹ Tamże, s. 382.

¹⁸² Tamże, s. 397-398.

Mystykę trzynastowieczną, oprócz wspomnianego Bonawentury¹⁸³, twórcy franciszkańskiej szkoły duchowości, reprezentowała Brygida Szwedzka († 1373) i jej Objawienia¹⁸⁴. Nie zabrakło również kolońskiego wydania z 1601 roku *Dialogów* terejarki dominikańskiej, Katarzyny ze Sieny († 1380)¹⁸⁵.

Do literatury mistycznej wnieśli element spekulacji w całej pełni mistycy nadreńscy w XIV wieku. W bibliotece lwowskiej wspomniane środowisko reprezentował Henryk Suzo oraz Jan Tauler¹⁸⁶. Naukę nadreńczyków, podkreślającą zjednoczenie duszy człowieka z Panem Bogiem przez wytworzenie zupełnej wolności od rzeczywistości naturalnej i zmysłowej, przejęli mistycy dominikańscy i franciszkańscy, jak chociażby wspomniany już Ludwik z Grenady, czy Piotr z Alkantary. Dzięki zakonom mendykanckim dokonały się znaczne zmiany w teorii ascezy i mistyki średniowiecznej. Na monastyczne teorie i poglądy wpłynęli przede wszystkim Albert Wielki, Tomasz z Akwinu, Franciszek z Asyżu, dla którego istotą duchowości stała się miłość do Pana Boga i jego stworzeń. Szerzej o dziełach tych wielkich mistrzów życia duchowego wspomniałem omawiając dział Teologia.

Nowy kierunek duchowości, nazwany *devotio moderna*, został zapoczątkowany w czternastym stuleciu w Niderlandach przez kanonika z Utrechtu, Gerharda Grootego († 1384). Propagatorem poglądów Grootego był jego tłumacz na język łaciński, flamandzki mistyk, Jan van Ruysbroek († 1381)¹⁸⁷. Wśród przedstawicieli tego kierunku najwięcej prac znajdujących się w lwowskiej bibliotece było autorstwa Tomasza à Kempis z popularną pozycją *O naśladowaniu Chrystusa* na czele¹⁸⁸. Założenia nowego kierunku zostały przejęte w XIV w. przez humanistów. Od rdzenia kierunku *devotio moderna* wyróżniał ich jednak antropocentryzm. I tak w dziele *Modus orandi Deum* (Norimbergae 1525), znajdującym się w lwowskiej bibliotece¹⁸⁹, Erazm z Rotterdamu zwrócił uwagę na praktyczne stosowanie zasad dekalogu oraz miłość Boga i modlitwę w życiu człowieka.

Zdecydowany powrót do średniowiecznej koncepcji mistycznego zjednoczenia z Panem Bogiem reprezentowali mistycy hiszpańscy XVI wieku. Autor katalogu księgozbioru lwowskiego odnotował, niestety bez miejsca i roku wydania, Listy Teresy Wielkiej i *Opera mistica* Jana od Krzyża, wydane w Kolonii w 1639 roku¹⁹⁰.

¹⁸³ Bonawentura, *Stimulus Divini amoris*, Kraków 1604. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 182.

¹⁸⁴ Brak miejsca i roku wydania. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 18.

¹⁸⁵ Tamże, s. 21.

¹⁸⁶ H. Suzo (Suso), *Opera*, Coloniae 1615; J. Tauler, *Sermones*, Coloniae 1603. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 21, 42.

¹⁸⁷ Jan van Ruysbroek (Rusbrochii), *Sanctissimi divinissimique contemplatoris opera*, Coloniae 1609. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 191.

¹⁸⁸ Thomas à Kempis, *De l' imitation de Jesus Christ*, Bru 1699. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 187.

¹⁸⁹ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 191.

¹⁹⁰ Tamże, s. 20, 184, 187.

W środowisku bernardynów lwowskich dużą popularnością cieszył się też Franciszek Salezy, twórca siedemnastowiecznej szkoły duchowości opartej na chrześcijańskim humanizmie. Zakładał, że każdy człowiek żyjący w świecie może osiągnąć świętość nie ulegając duchowi świata. Swoją naukę zawarł w pracach znajdujących się w opisywanej bibliotece, wśród których znajdowały się: *Tractatus amoris divini* (Viennae 1643), *Delle opere* (Venecia 1725), *L'esprit* (Paris 1748) i *Rozmowy duchowne* (Kraków 1770)¹⁹¹.

Na wyżej wymienionych twórcach szkół duchowości i mistyki wzorowali się inni autorzy. Przykładowo w XVII w. ukazało się dzieło zbiorowe różnych dominikańskich autorów życia wewnętrznego pt. *Speculum parvum religiosorum*. Wydał je w Krakowie w 1680 roku polski dominikanin Ferdynand Januszowski (alias Ohm). W bibliotece lwowskiej, oprócz wspomnianej pracy, znajdowały się jeszcze dwa wydania jego *Sentencji moralnych* (Cracoviae 1687, 1699)¹⁹².

3.9. Filozofia

Zbiór dzieł klasyków filozofii starożytnej grecko-rzymskiej w księżnicy, o której mowa nie był zbyt imponujący. Z pism Arystotelesa znajdowała się tam, nazywana przez autora pierwszą filozofią, *Metafizyka*, wydana w Ingolstadtzie w 1577 roku¹⁹³. Na podstawie niekompletnego opisu bibliograficznego z 1757 roku księgozbioru biblioteki lwowskiej wiadomo, że bernardyni posiadali podstawowe dzieło Arystotelesa *Organum albo Logika oraz Topika*, czyli o dowodzeniu prawdopodobnym i o sztuce prowadzenia sporu. Z pism przyrodniczych mieli *Fizykę* oraz psychologiczną pracę *O duszy*, a także dotyczącą między innymi ustroju republiki greckiej *Etykę*. Nie wiadomo dokładnie kiedy wspomniane dzieła bernardyni sprowadzili do biblioteki lwowskiej i jakie to były edycje¹⁹⁴. W zasobie bibliotecznym znalazło się szereg dzieł Marcusa Tulliusa Cicero, między innymi krakowskie wydanie (1680) *De officiis*¹⁹⁵, na którym św. Ambroży oparł redakcję pierwszego podręcznika etyki chrześcijańskiej zatytułowanego *De officiis ministrorum*¹⁹⁶.

Filozoficzno-teologiczne systemy myśli chrześcijańskiej z okresu patrystycznego, po okresie wpływów gnostyckich, tworzyli już w III w. Ojcowie i pisarze kościelni aleksandryjscy z Orygenesem na czele. Na jego poglądach opierał się w nauce o eschatologii Grzegorz z Nyssy († 394), dochodząc do wniosku, że niemożliwe jest wieczne odłączenie stworzeń rozumnych od Stwórcy. Na temat filozofii jako nauki wyrażał pogląd, że nastąpi „wykupienie” mądrości z niewoli

¹⁹¹ Tamże, s. 21.

¹⁹² Tamże, s. 98, 105, 166.

¹⁹³ Tamże, s. 201.

¹⁹⁴ APBK, rkps XXII-k-4, *Elenchus librorum*, k. 25, 25v.

¹⁹⁵ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 311.

¹⁹⁶ D r ą c z k o w s k i, *Patrologia*, s. 313.

filozofii pogańskiej, by służyła do życia wzniosłego i cnotliwego¹⁹⁷. Z jego dzieł bernardyni posiadali wspomniane już *Opera omnia*.

Twórcą nowego systemu filozoficznego był wybitny myśliciel starożytności chrześcijańskiej Zachodu Augustyn. Jego filozofia opierała się na greckiej myśli platońskiej i neoplatońskiej, Piśmie świętym, tradycji chrześcijańskiej oraz własnych doświadczeniach i przemyśleniach. Teoria, którą rozwinął, dawała pierwszeństwo woli przed rozumem, a w życiu duchowym opierała się na personalizmie chrześcijańskim. Do wypracowanej przez Augustyna teologii łaski nawiązał w czasach nowożytnych Marcin Luter¹⁹⁸. Z bogatej twórczości biskupa Hippony bernardyni lwowscy posiadali znaczną ilość dzieł o czym wspomniałem wyżej.

Po Augustynie pojawił się w VI wieku w krajach Zachodu logik, filozof i dyplomata Anicius Manlius Severinus Boecjusz. W bibliotece bernardyńskiej znajdowało się jego dzieło z okresu upadku kariery na dworze Teodoryka Wielkiego, które jednak przysporzyło wielkiemu filozofowi największego rozgłosu, a mianowicie *O pocieszeniu filozofii* (*Philosophiae consolatio*), wydane w Warszawie w 1771 roku¹⁹⁹.

Okres scholastyki XII w. w księgozbiorze bernardynów reprezentowały prace Bernarda z Clairvaux: *Opera omnia*, wydanie weneckie (1596) i *Meditationes*, wydane w Olomucii 1739 roku²⁰⁰. Wiek XIII był znaczący twórczością franciszkanina, profesora paryskiego, Aleksandra z Hales (zm. 1245). W omawianej księżnicy jego twórczość reprezentowała przede wszystkim czterotomowa *Suma powszechna teologii*, wydana w Wenecji w 1575 roku²⁰¹. Zainteresowania bernardynów dziełami filozoficzno-teologicznymi wielkich scholastyków Tomasza z Akwinu i Jana Dunska Scota oraz ich komentatorów przedstawiłem omawiając dział teologii scholastycznej księgozbioru lwowskiego.

Renesans tomizmu w Hiszpanii w XVI i XVII w. zaowocował nowymi pracami. W bibliotece lwowskiej znalazły się trzy wydania weneckie (1593, 1594, 1597) *Commentarii ac disputationes in tertiam partem D. Thomae*, czołowego tomisty hiszpańskiego, Franciszka Suareza oraz wydanie weneckie (1589) *Commentariorum in Quartum Sententiarum*, dominikanina, teologa soboru trydenckiego, Dominika Soto.

Dzieła nowożytnych filozofów reprezentowały *Opera philosophica* Renè des Cartes'a (Kartezjusza), wydane w Amsterdamie w 1692 roku²⁰².

¹⁹⁷ Tamże, s. 247, 248.

¹⁹⁸ Tamże, s. 381, 383.

¹⁹⁹ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 209.

²⁰⁰ Tamże, s. 18.

²⁰¹ Tamże, s. 61.

²⁰² Tamże, s. 210.

3.10. Matematyka i nauki przyrodnicze

Bibliotekę klasztorną we Lwowie bernardyni skromnie zaopatrywali w dzieła z zakresu matematyki i nauk przyrodniczych. Zapotrzebowanie na tego rodzaju literaturę zarówno w istniejącym w konwencie nowicjacie jak i wśród studentów było dość przeciętne. Większość dzieł pochodziła zatem z darów przygodnych dobrodziejów lub z darowizn, jakie prowincjałowie otrzymywali za granicą. Dość znaczny był zbiór książek z zakresu arytmetyki, algebry i geometrii Euklidesa²⁰³. Czołowych fizyków i wynalazców XVI i XVII stulecia reprezentowali Kartezjusz, Newton, Pascal. Znalazła się u bernardynów, autorstwa Renè des Cartes'a niezbyt dokładnie opisana przez bibliotekarza zakonnego książka pt. *Opera philosophica et mathematica*, wydanie prawdopodobnie amsterdamskie²⁰⁴. Więcej wiadomości zachowało się natomiast na temat paryskiej edycji z 1778 roku *Eloge Blaise Pascal'a* (zm. 1662), matematyka i fizyka francuskiego²⁰⁵, jak również pracy matematyka i fizyka angielskiego, wykładowcy uniwersytetu w Cambridge, Isaaca Newtona (zm. 1727). Autorstwa tego ostatniego były *Opuscula mathematica, philosophica et philologica*, wydane w Lausanae et Geneva w 1744 roku²⁰⁶.

Do najwcześniejszych pozycji z zakresu nauk przyrodniczych w księgozbiorze lwowskich bernardynów należało dzieło Pliniusza Starszego *Historia naturalis*²⁰⁷. Znalazły się również dwa egzemplarze popularnego w XVI wieku podręcznika akademickiego astronomii według Ptolemeusza *Trattato della sfera*, którego autorem był Jan de Sacro Bosco (Sacro Busto)²⁰⁸.

3.11. Humanistyka

W bibliotece lwowskiej bernardyni gromadzili dzieła literatury klasycznej, przede wszystkim ze względu na ubogacenie kulturalno-językowe kleryków, przyszłych duszpasterzy. Posiadali oni więc prace z zakresu wymowy kościelnej i świeckiej, między innymi dzieło Cycerona, na co już zwróciłem uwagę omawiając dział Kaznodziejstwo. Dużym zainteresowaniem wśród studiującej młodzieży zakonnej cieszyła się literatura grecko-rzymska, zwłaszcza dzieła Horacego (Quintus Horatius Flaccus), wydane osobno *Carmina*, *Poetica*, jak i w zbiorze *Dzieła*²⁰⁹. Nie zabrakło *Metamorfoz* Owidiusza (Publius Ovidius Naso), wydanych w Amsterdamie w 1716 roku. Z greckiej literatury klasycznej znajdowały się

²⁰³ Tamże, s. 216.

²⁰⁴ Tamże, s. 217.

²⁰⁵ Tamże, s. 213.

²⁰⁶ Tamże.

²⁰⁷ Tamże, s. 223.

²⁰⁸ Tamże, s. 201, 231.

²⁰⁹ Tamże, s. 312, 313. Obecnie w BBerKr.

też *Dzieła* Homera i tegoż *Odyseja*, które napłynęły do biblioteki dość późno w edycjach z XIX wieku²¹⁰.

Bernardyni nabywali również słowniki, leksykony, podręczniki gramatyki języków: hebrajskiego, arabskiego, francuskiego, niemieckiego, czeskiego oraz węgierskiego²¹¹. Jednym z najpopularniejszych w szkolnictwie zakonnym podręczników do nauki języka łacińskiego był Emmanuela Alvareza *Institutiones grammaticae*, wydany w Calissii w 1777 roku²¹². Znajdowało się także wileńskie wydanie (1604) gramatyki greckiej autorstwa profesora z Moguncji i Kolonii, Jakuba Gretsera († 1625)²¹³, jak również *Lexicon latino-graecum* Ambrożego Kalepina (Calepinus, † 1510)²¹⁴.

Wśród wzorców poprawnego pisania listów oraz skarbców poetyckich była praca Jana Buchlera *Thesaurus conscribendarum epistolarum*, wydana w Tyrnaviae w 1701 roku²¹⁵. Wśród literatury politycznej znalazło się dzieło Justusa Lipsiusa *Poliocreticon*, w wydaniu antwerpskim z 1596 roku²¹⁶.

Bernardyni posiadali znaczny zasób prac z zakresu geografii oraz opisów politycznych różnych państw. Najbardziej popularne w opisywanym środowisku było dzieło jezuitę Jana Benesiusa Botera († 1617) *Relazioni universali*, zawierające opis wszystkich znanych części świata. Swoją wielką popularność w XVII wieku zyskało, dzięki tłumaczeniu z języka włoskiego na polski przez bernardyna Pawła z Łęczycy²¹⁷. W bibliotece znajdowała się najpóźniejsza edycja *Relacji* pod zmienionym w duchu barokowym tytułem *Theatrum świata wszystkiego*, wydana w drukarni braci Lenczewskich w Krakowie w 1659 roku²¹⁸.

3.12. Medycyna

Dział Medica w omawianej księżnicy reprezentowały dzieła ojca medycyny, Hippokratesa z wyspy Kos (zm. około 370 przed Chrystusem). Były to podający dokładny opis chorób *Prognostikon*, wydany w Lugduni w 1557 roku z komentarzem lekarza Krzysztofa de Vega oraz najbardziej znane *Aforyzmy*, wydane w Paryżu w 1681 roku²¹⁹. Obok nich znajdowały się popularne w średniowieczu prace przybocznego lekarza cesarza Marka Aureliusza, Klaudiusza Galena, piszącego w 2. poł. II w. po Chrystusie²²⁰. Proweniencji lwowskiej był komentarz do

²¹⁰ Tamże, s. 312.

²¹¹ Tamże, s. 286-289.

²¹² Tamże, s. 286.

²¹³ Tamże.

²¹⁴ Tamże, s. 291.

²¹⁵ Tamże, s. 301.

²¹⁶ Tamże, s. 273.

²¹⁷ Sińnik, *Paweł z Łęczycy*, s. 559-573.

²¹⁸ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 281.

²¹⁹ Tamże, s. 255.

²²⁰ *Galeni librorum classis septima*, Ve 1565. APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 255.

nauki Galena napisany przez kartuza Turisana zatytułowany *Plusquam commentum in Microtegni Galeni* wydany w Wenecji w 1498 roku²²¹. Dalej znajdowały się zebrane w wydaniu weneckim (1564) dzieła *Libri in re medica* lekarza, a zarazem arabskiego filozofa Awicenny z Buchary, żyjącego na przełomie X/XI wieku²²². Był też tam komentarz do Awicenny proweniencji lwowskiej, autorstwa Jakuba z Forlivio a noszący tytuł *Expositio in primum librum Canonis Avicennae*, wydany w Wenecji w 1508 roku²²³.

Bernardyni nabywali także drobniejsze opracowania dotyczące profilaktyki, na przykład Antoniego Sznebergera *Książki o zachowaniu zdrowia całkowitego od zarazy morowego powietrza* z łacińskiego na język polski przełożone przez Jana Antoninusa, wydane w Krakowie w 1569 roku²²⁴. Do pozycji nietypowych dla bibliotek klasztornych należało tłumaczenie na język polski książki autorstwa doktora medycyny Józefa Floresa *Lekarstwo proste i łatwe nowowynalezione na choroby weneryczne*, wydane w Warszawie w 1784 roku²²⁵. W bibliotece znajdowało się najwięcej pozycji z zakresu medycyny autorstwa Andrzeja Krupińskiego: *Osteologia, Splachnologia, O naczyniach w ciele ludzkim znajdujących się, O ścięgnach, Opisanie chorób powszechniejszych, Tractatus unus de febribus*, wydanych we Lwowie (kolejno: 1774, 1775, 1775, 1777, 1775, 1774)²²⁶.

Wyżej wymienione działy lwowskiej biblioteki uzupełniały bliżej nieokreślone libri prohibiti (45 woluminów), usytuowane ultra armaria ad fores²²⁷.

Reasumując dotychczasowe rozważania mogą wskazać na istniejącą zależność między zasobami wyżej wymienionych działów a ich znaczeniem w życiu bernardynów klasztoru lwowskiego. Niewątpliwie dominujące w zasobie bibliotecznym prace teologiczno-filozoficzne służyły lektorom jak i klerykom lwowskiego studium bernardyńskiego w pogłębianiu nauki o Panu Bogu. Bernardyni posiadali imponujące zaplecze w postaci książek z zakresu kaznodziejstwa, bibliistyki oraz ascetyki i mistyki, jak również medycyny, odpowiadające strukturze życia zakonnego i szeroko rozumianej pracy duszpasterskiej. Pewnym „novum” w konwencyjnej bibliotece stanowiły raczej skromnie reprezentowane pozycje z zakresu nauk ścisłych i przyrodniczych, służące jedynie indywidualnym zainteresowaniom poszczególnych zakonników. Niemniej, dzięki zaprezentowaniu przez Wiesława Murawca OFM zasobu bernardyńskiej biblioteki klasztoru krakowskiego w XVI-XVIII w.²²⁸, będącego również siedzibą zarządów prowincji oraz ośrodkiem

²²¹ Obecnie BBerKr. Murawiec, *Reforma potrydencka*, s. 237, przypis 699.

²²² APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 253.

²²³ Obecnie BBerKr. Murawiec, *Reforma potrydencka*, s. 237, przypis 701; APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 254.

²²⁴ APBK, rkps XXII-k-7, *Inventarium*, s. 258.

²²⁵ Tamże, s. 254.

²²⁶ Tamże, s. 256.

²²⁷ APBK, rkps XXII-k-4, *Elenchus librorum*, k. 38.

²²⁸ Murawiec, *Reforma potrydencka*, s. 77-122.

formacji i kształcenia, mogę stwierdzić, że obie bernardyńskie księżnice tak we Lwowie jak i Krakowie stały na tym samym, wysokim poziomie. Ich zawartość w pewnym stopniu przybliży intelektualne zainteresowania, zakres formacji oraz osiągnięcia naukowe tej wspólnoty zakonnej.